

Posudek oponenta diplomové práce
Obor: Dánština – Fonetika

Eliška Tomanová

Výslovnostní redukce na úrovni slov ve spontánní řeči a identifikovatelnost řečových jednotek

Diplomová práce *Výslovnostní redukce na úrovni slov ve spontánní řeči a identifikovatelnost řečových jednotek* autorky Elišky Tomanové se věnuje artikulační a percepční analýze redukovaných forem vybraných slov češtiny. Deklarovaným cílem práce je ověření produkční a percepční stability fonetických rysů na šesti českých slovech s vysokou textovou frekvencí (a nízkou obsahovou hodnotou), u kterých lze očekávat větší míru artikulačních redukcí, stejně jako větší akceptovatelnost redukovaných forem na straně posluchače.

Diplomová práce se skládá z několika částí. Vlastní analýze předchází teoretické uvedení do problematiky redukcí a popisu řeči pomocí fonetických rysů. V rámci vlastní analýzy materiálu se autorka zaměřuje jednak na míru redukovanosti jednotlivých tvarů a z ní plynoucí (ne)stabilitu jednotlivých fonetických rysů, jednak na míru, v jaké jsou jednotlivé redukované formy posluchači rozpoznatelné, a faktory, které rozpoznatelnost umožňují nebo k ní přispívají (stupeň redukce a rozsah kontextu).

Předkládaná diplomová práce představuje jedno z prvních nahlédnutí do problematiky výslovnostních redukcí ve spontánní češtině. Její přínos vidím zejména v otevření tématu pro jiné jazyky už rozpracovaného či rozpracovávaného. Jedná se rozhodně o studii kvalitativní, a jen s tímto vymezením lze akceptovat nevyváženost v zastoupení zkoumaných slov u jednotlivých mluvčích, která nastoluje riziko zatížení identifikovaných redukcí individuálními mluvními návyky „dobře reprezentovaných“ mluvčích.

Pionýrský charakter práce však nemůže zastítn některé její slabiny koncepční, metodologické i argumentační.

Úvodní teoretická část je poměrně poctivým představením základních pojmů a koncepcí a několika vybraných studií, které byly na tomto poli pro jiné jazyky již zpracovány. Za trochu nelogický považuji způsob vedení výkladu a jeho členění do jednotlivých kapitol: kapitola s názvem *Pojem redukce*, řazená téměř na samý závěr teoretické části jako podkapitola kapitoly *Redukce v mluveném projevu*, se rozhodně nevěnuje pouze pojmu redukce, nýbrž základní typologii redukcí obecně a faktorům, které je ovlivňují. Jako taková by zasloužila samostatné zpracování na začátku práce, možná namísto – na diplomovou práci povážlivě elementárního – představení jednotlivých tříd českých hlásek v samotném úvodu. Za nesystematické rovněž považuji zařazení kapitoly *Fonetické rysy*, která představuje vybrané fonetické rysy pro různé skupiny hlásek, až několik kapitol za kapitolu *Principy produkce a percepce z hlediska fonetických rysů*, která s pojmem *fonetický rys*, ostatně jako i další předcházející kapitoly, zcela běžně operuje. Kromě řady věcných a formálních nepřesností (např. „Podle způsobu artikulace lze souhlásky rozdělit na explozivní, frikativní a afrikátové.“ (str. 10); „Je známo, že ve slovech bývají obvykle vynechány zvuky, jejichž přítomnost si posluchač může doplnit z okolního kontextu, a proto mohou tyto zvuky častěji podlehnout změně nebo elizi.“ (str. 18); absence legendy k tabulce na str. 24 atd.) však jako zásadní pochybení hodnotím časté neuvedení zdrojů pro tvrzení, která nejsou zcela samozřejmá, např. „Nazály bývají někdy zařazovány mezi explozivní...“ (str. 10) nebo „Obvykle bývá [česká vibranta /ř/] tvořena jedním kmitem jazyka, kterému předchází a následuje frikce.“ (str. 12), případně neuvedení zdroje obecně – např. pro výčet zkoumaných fonetických rysů, který je základní oporou analýzy (str. 35-36).

Mé hlavní výhrady nicméně směřují ke koncepčnímu rámci vlastní analýzy a postupům při vyhodnocování jejích výsledků. Za *koncepční* slabinu práce považuji skutečnost, že nedostála

svému názvu „Výslovnostní redukce **na úrovni slov**...“ jinak než omezením zkoumaného materiálu na šestici nejfrekventovanějších slov. Ve všech dalších krocích není slovo jako svébytná jednotka vůbec zohledňováno. Čtenář se pak nemůže ubránit otázce, jaké výhody přináší tento postup oproti zkoumání téhož jevu na souvislém řečovém projevu, kde by se různé hlásky objevovaly v nepoměrně širším rozpětí kontextů a výsledky by byly z hlediska platnosti závěrů o stabilitě jednotlivých fonetických rysů pro jednotlivé hlásky zobecnitelnější. Metodologii uplatněnou v práci lze samozřejmě i tak přijmout, autorka si však musí být vědoma toho, že zjištění o stabilitě fonetických rysů, ke kterým dospívá na základě analýzy šesti slov, *nelze* přímo konfrontovat s předchozími zjištěními vyvozenými ze zkoumání souvislého řečového materiálu – což bohužel činí poměrně často.

Velké otazníky vyvolává dále vymezení kategorií *velmi stabilní*, *středně stabilní* a *nestabilní*, použitých vždy v průběžném shrnutí stability vybraných fonetických rysů. Existuje nějaké procentuální rozpětí pro danou kategorii? Autorka s těmito pojmy, zdá se, zachází nadměru volně, čímž sama devaluje hodnotu výsledků, ke kterým dospěla: např. /r/ ve slově *prostě* bylo v 92,7 % případů vysloveno plně, přesto je hodnoceno jako *středně stabilní*; do téže kategorie je zařazeno /ř/ ve slově *třeba* (které je navíc v transkribovaných formách vždy přepisováno jako znělé), které nebylo vysloveno plně sotva v 10 % případů. Pro tuto hlásku se navíc neshodují údaje v tabulce (oslabená artikulace v 6,1 %, str. 50) a v textu (oslabená artikulace v 8,3 %, str. 52). Naopak paušálně jako *nestabilní* bývá hodnocena kvalita vokálů, a to i v případech, kdy je mezi redukcí jednotlivých vokálů slov poměrně významný procentuální rozdíl: ve slově *třeba* došlo k centralizaci prvního vokálu v 56,9 % případů, druhý vokál byl nicméně redukován pouze v 18,1 % - i přesto se – bez jakéhokoli komentáře ocitnou v téže kategorii, *nestabilní*.

Stejně mlhavé jako základy pro vymezení kategorií stability se zdají být i základy pro výběr rysů do průběžného přehledu: u každého slova se opakují prakticky tytéž rysy (např. znělost a formantová struktura vokálů, které jsou bez ohledu na to, jestli v daném slově došlo k elizi vokálu, nebo ne, vždy vyhodnoceny jako *velmi stabilní*), naopak se neobjevují rysy, které jsou pro dané slovo specifické (např. u slova *když* je sice zmíněna frikativnost sykavky /š/, ale vůbec ne sonorizace /s/, která byla též zaznamenána, stejně tak je zmíněno oslabené /d/ (cca v 11 % případů), nikoli už stejná tendence u /g/, ke které dochází jen v nepatrně nižším procentu případů). Jednotlivé kategorie stabilních fonetických rysů jsou navíc formulovány natolik široce, že se ztrácejí specifika vlastních zjištění (např. pod označení *závěrovost exploziv* jsou shrnuty případy elize i rozdílné typy redukcí u exploziv znělých a neznělých, které autorka předtím sama zaznamenala a jejich výskyt vyčíslila). V souvislosti s tímto slovem považuji ostatně za dost nápadný omyl záměnu konsonantu /g/ za /k/ a /š/ za /ž/ při rozboru slova *když*: „Domníváme se, že v případě slova *když* dojde poměrně často k elizi počáteční explozivy /k/.“ (str. 58)

Konečně jisté koncepční ujasnění by zasluhovalo i samotné hledisko, z něhož je posuzována stabilita jednotlivých rysů. Cílem analýzy je přeci zjistit stabilitu *vlastních* fonetických rysů hlásek, nikoli stabilitu, resp. četnost redukcí. V tabulce 47 na str. 61 jsou však obě hlediska smíšena, když je mezi vlastními fonetickými rysy uveden i rys *elize konsonantu /g/*, hodnocený poněkud nelogicky jako *velmi stabilní*. Navíc v přehledu fonetických rysů na str. 35-36 se takový rys vůbec neobjevuje.

Mé výhrady k poslední části, věnované percepčnímu ověření výsledků, jsou zčásti opět koncepční a zčásti metodologické, obdobné těm uvedeným v předchozích kapitolách, především slovní hodnocení rozpoznatelnosti jednotlivých rysů/hlásek/slov, které je často v rozporu s daty: např. jako „poměrně snadno rozpoznatelné“ (str. 72) je hodnoceno slovo, které bylo identifikováno jen v 18,3 % případů (sic!), aby vzápětí (str. 73) bylo jiné slovo, identifikované v téměř stejné míře (15 % případů), hodnoceno jako „poměrně špatně rozpoznatelné“. A dále, zatímco slovo *ale* (str. 77) bylo s obsahovým kontextem při 50%

úspěšnosti detekce posouzeno jako „poměrně snadno rozpoznatelné“, slovo *takže* (str. 81), identifikované ve stejném kontextu v 55 % případů, je okomentováno poznámkou „Oproti ostatním slovům s obsahovým kontextem je to poměrně málo.“ (ibid.)

Velmi problematický se mi zdá rovněž způsob, jakým je v práci zacházeno s termínem *percepční stabilita* fonetických rysů. Zprvce není příliš jasné, *stabilita jakých jednotek* je vlastně zkoumána: programově je analyzována *stabilita fonetických rysů*, avšak častěji než ke stabilitě rysů se autorka vyjadřuje ke stabilitě hlásek. *Stabilita hlásek*, nikoli *rysů* je také – jednou větou a navíc ne zcela přesně – shrnuta v závěru práce: „Ukázalo se, že mezi nejčastěji zaznamenané hlásky patří vokály [ovšem pouze vokaličnost, nikoli jejich kvalita], frikativy [ovšem pouze sykavky], vibranta /r/, frikativní vibranta /ř/ [zřejmě proto, že tyto hlásky byly vysloveny plně v samotných redukováných formách] a nazála /n/, zatímco explozivы nebývají posluchači často zachyceny [příčemž z předchozích výsledků plyne, že exploziva u různých slov často zachycena byla, alespoň u nižších stupňů redukcí]“ (str. 86, komentáře v hranatých závorkách MZ). Zadruhé by bylo třeba vyjasnit, co je termínem *percepční stabilita* vlastně míněno: většinové rozpoznání určité hlásky/rysu respondenty, bez ohledu na to, zda byla hláska redukována, či nikoli (jak vyplývá z jednotlivých formulací)? Pak ale do stejné kategorie spadnou různé jednotky – plné a redukované hlásky, a lze předpokládat, že jako percepčně nejstabilnější budou vyhodnoceny rysy nejstabilnější artikulačně prostě proto, že je lze díky jejich plné artikulaci nejsnáze rozpoznat. Nebylo by termín *percepční stabilita* vhodnější pojímat jako *percepční odolnost* různých redukováných hlásek vůči jejich chybné interpretaci, a soustředit se tedy na percepční rozpoznatelnost toliko u redukováných hlásek?

Další připomínky formuluji už jen jako dotazy míněné jako podněty k zamyšlení:

- Jaké jsou výhody a nevýhody znění zadání percepčního testu „Zapište co nejpřesněji ortograficky, **co** jste **slyšeli**“? (parafráze na str. 68)
- Rozpoznatelnost jednotlivých slov s fonetickým kontextem se mezi sebou poměrně výrazně liší. Co by mohlo být příčinou rozdílnosti výsledků?

Autorka diplomové práce shromáždila a zpracovala poměrně obsáhlý materiál spontánní řeči, prokázala schopnost sluchové evaluace často nejednoznačných řečových jevů a provedla komplexní rozbor vybraného tématu, včetně sestavení a zadání a vyhodnocení percepčních testů. Z textu i z jeho formální úpravy je zřejmé, že autorka přistupovala k práci zodpovědně a se snahou zpracovat téma podle svých nejlepších možností. Práci proto doporučuji k obhajobě a navrhuji hodnocení **velmi dobře**.

V Praze dne 26. 5. 2012

Mgr. Magdalena Zíková
Fonetický ústav FF UK